

Noel Putnik

ETERNO NEBO INDIJE NAD SRPSKIM PISCIMA

(Nemanja Radulović: *Gde ruža i lotos cveta: slika Indije u srpskoj književnosti i kulturi 19. i 20. veka*, Fedon, Beograd, 2023)

U jednoj kulturi koja, uprkos naporima pojedinaca, nikada nije razvila systemske studije indologije, knjiga *Gde ruža i lotos cveta* predstavlja ključan iskorak, ako ne ka zasniavanju same indologije, onda barem ka obuhvatnijem naučnom utemeljenju komparativnih studija indijske i srpske kulture. Ta monumentalna sinteza – plod dugogodišnjeg truda Nemanje Radulovića, profesora Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu – ispunila je jednu od velikih lakuna u ovdšnjem intelektualnom životu, i to ne samo onom uže stručnom i akademskom.

Radulovićev dosadašnji rad jedva da je i potrebno predstavljati upućenijem čitaocu. Premda je po osnovnoj vokaciji folklorista, on nas je zadužio i dvema zapaženim i u mnogo čemu pionirskim studijama o ezoteričnim i okultnim elementima u srpskoj književnosti i kulturi: knjige *Podzemni tok: ezoterično i okultno u srpskoj književnosti* (2009) i *Podzemni tok 2. Srpska književnost i ezoterizam 1953–2000* (2020) omogućile su da poslednja dva veka srpske književnosti sagledamo u jednom nesvakidašnjem svetlu, u kontekstu „podzemnih” uticaja teozofije, antropozofije, parapsihologije, masonerije, spiritizma i drugih evropskih, ali i vanevropskih ezoterijskih tokova. Otkuda onda, samo nekoliko godina kasnije, i jedna ovako obimna studija o slici Indije u novijoj srpskoj književnosti i kulturi? Da li bi se Indija mogla smatrati tek jednim od autorovih separatnih interesovanja, ili je pak višestruko povezana sa drugim granama njegovih akademskih istraživanja?

U jednom razgovoru Radulović će sam istaći da je na Indiju katkad nailazio u svom bavljenju narodnim pripovetkama, te da je indijska pripovedna proza izuzetno bogata i važna za folkloristiku. Ukazaće i na značaj predstave o Indiji kao kolevci drevnih (tajnih) učenja, koja je oblikovala imaginarijum nebrojenih stranih i domaćih okultista i ezoteričara, pa tako i književnika koji su inspiraciju tražili na tom polju. Drugim rečima, kao privilegovano mesto za ezoteričare i čest topos u narodnim pripovetkama, a zatim i u književnosti devetnaestog i dvadesetog veka, Indija se autoru gotovo nametnula kao nezaobilazna tema istraživanja, naročito s obzirom na lične afinitete: njegova mladalačka lektira, po sopstvenom svedočenju, obuhvatala je *Upanišade*, *Bhagavadgitu*, *Mahabharatu* i druge klasične indijske spise, časove sanskrta pohađao je kod Radoslava Miroslavljeva (1946–2001), pri lektoratu za sanskrit beogradskog Filološkog fakulteta, a oprobao se i u prevođenju didaktičke poezije i pripovetki. Radulović je, dakle, jedan od malo-

brojnih koji raspolazu dovoljnim znanjem sanskrta da mogu neposredno citati izvore, dok mu njegova osnovna akademska vokacija omogucava da tako stezene uvide integriše u studije o srpskoj književnosti, te da ih interpretira i u znatno širem kontekstu evropske kulture, duhovnosti, istorije i politike.

Radulović je još 2019. godine, u prostorijama Zadužbine „Dositej Obradović”, organizovao okrugli sto posvećen percepciji Indije u srpskoj kulturi. Taj okrugli sto iznedrio je potom i zbornik radova *Indija i srpska književnost* (2021), u kojem je sedmoro autora iznelo rezultate svojih istraživanja. Monografija *Gde ruža i lotos cveta* prirodan je nastavak bavljenja tom temom i sinteza autorovih dotadašnjih istraživanja.

Knjiga se, ugrubo uzev, sastoji od četiri celine: 1) Proučavanje sanskrta u srpskoj filologiji i zasnivanje indologije; 2) Slika Indije u srpskoj književnosti devetnaestog veka; 3) Slika Indije u srpskoj književnosti dvadesetog veka, 4) Slovensko-indijski panhumanizam. Iscrpna bibliografija obuhvata arhivsku građu, izvornu građu u štampi, literaturu i internet izvore. Indeks, koji je izostao, bio bi od velike koristi u jednoj ovako složenoj i obimnoj monografiji.

Na preko dvesta pedeset stranica autor analizira i tumači fluidni lik Indije u srpskoj književnosti devetnaestog i dvadesetog veka, polazeći od epohe romantizma, koja je i inaugurisala predstavu o Indiji kao zemlji mudrosti i kolevci čovečanstva. Nemoguće je u jednom kratkom prikazu obuhvatiti nepregledni karavan imena i naslova koji promiču stranicama knjige: od Dositeja, Njegoša i Pavla Solarića, preko oca i sinova Ilić, Disa, Svetislava Stefanovića i Dimitrija Mitrinovića, sve do Vesne Krmpotić, Gordane Brajović i Jare Ribnikar, da spomenemo tek nekolice. Analizom je obuhvaćen izvanredno velik i bogat materijal, koji autor pretresa temeljno i metodično, s jedne strane dajući detaljan bibliografski osvrt za period od više od jednog i po veka, a s druge dubinski proničući u različite načine na koje se imaginarijum Indije oblikovao u srpskoj kulturi i umetnosti. Od teme reinkarnacije u poeziji Sime Milutinovića, preko „mistifikacija” Miloja Milojevića i Stefana Verkovića, do Disovog nirvanizma, domaće recepcije Tagora i Gandija i dalje, Radulović govori o dve paradigmatске slike Indije koje se prepliću u umetničkoj imaginaciji: slici „stare Indije”, pradrevne, vedske kolevke mudrosti i duhovnosti, čiji je idealizaciji, osim romantizma, ključno doprineo i snažan razvoj indologije u devetnaestom veku, i slici „nove Indije”, koja se pak sagledava u neposrednijim istorijskim, političkim i socijalnim okolnostima, naročito u vezi s pitanjima sopstvenog nacionalnog identiteta. Ovom potonjem autor će se naročito vratiti u poslednjoj celini knjige.

Ta celina – možda centralna, ako ne obimom, onda svakako značajem koji joj se pridaje – umnogome je posvećena delu Dimitrija Mitrinovića, te njegovom mnogostrukom i dosad slabo poznatom uticaju na intelektualce i umetnike njegovog doba, o čemu su nam dragocena svedočanstva ostavili Ksenija Atanasijević, Milan Kašanin, Crnjanski i drugi. Mitrinovićevom konceptu slovensko-indijskog panhumanizma posvećeno je i zasebno poglavlje, što se uklapa u Radulovićeve višegodišnje napore da naučnoj i kulturnoj javnosti skrene više pažnje na kulturno-istorijski značaj te zagonetne i kontroverzne ličnosti. To je ujedno i deo knjige u kojem autor najviše iskoračuje iz polja književne istorije u polje istorija ideja. Ovde bih posebno ukazao na odeljak o Nikolaju Velimiroviću i njegovom odnosu prema konceptu panhumanizma, te o mladom helenisti Milošu Đuriću i njegovoj posvećenosti tom krugu ideja.

Poput Radulovićeve prethodne studije (*Podzemni tok 2*), i ovu odlikuje širok, razgranat pristup: premda je prevashodno koncipirana kao književnoistorijska studija, njene se teme često protežu daleko izvan tog polja – u domene kulturne istorije, istorije ideja, političke istorije, pa i studija religije i duhovnosti uopšte. Stoga i skup mogućih čitalaca daleko nadilazi stručnjake iz autorove osnovne naučne oblasti i proteže se na zainteresovane i za druge oblasti humanistike i kulture u celini.

Upravo zbog takve svoje mozaičke strukture, *Gde ruža i lotos cveta* jeste knjiga koja se može čitati linearno, ali i parcijalno, s unakrsnim povezivanjem pojedinih delova, već prema čitačevim interesovanjima i afinitetima. Neko će u njoj ići tragom „spiritualističke” fascinacije Indijom, koja nas dovodi do kontrakulture šezdesetih godina dvadesetog veka i nju ejdža s njegovim ključnim pojmovima – karmom, reinkarnacijom, nirvanom (premda nam Disov primer pokazuje da je ideja o nirvani u naše predele stigla mnogo pre nju ejdža, a tako je i s reinkarnacijom i karmom). Druge će, opet, zanimati opisani napori da se u Srbiji, na ovaj ili onaj način, indologija zasnuje makar i vaninstitucionalno. Takve čitaoce interesovaće i razvoj studija sanskrta kod nas, kao i Radulovićevi predlozi za transkripciju, koji su hvale vredan napor da se prokrči bar još jedna staza kroz nepregledni gustiš transkripcije starih i klasičnih jezika.

Čitalac zainteresovan za teme iz istorije i antropologije religije moći će u paralelnim tokovima analize, osim razmatranja o nirvani, ekstazi i tipovima sjedinjenja, da prati i dolazak joge na naše tle dvadesetih godina dvadesetog veka, razvoj njenih različitih modaliteta, ulazak u svakodnevni prostor i medicinski diskurs, sve do njenog tešnjeg povezivanja s okultizmom i ezoterizmom u novija vremena, o čemu rečito svedoči primer Ž. M. Slavinskog. Svaka od tih faza imala je i svoje korelate u književnosti, baš kao što su to u jednom periodu imale i teozofija i antropozofija kao najveći rasadnici indijskih ideja.

Drugima će, opet, biti interesantniji društveno-istorijski i političko-istorijski aspekti analize koji prate razmatranje književnosti: gostovanje Rabindranata Tagora u Beogradu 1926. godine, talas tagorističke mode među srpskim piscima i intelektualcima, oštra reakcija zenitista koji su Tagora optuživali za pokornost kolonijalnim vlastima, ili pak Andrićeva odbojnost prema njemu i Indiji uopšte. Pojedininim čitaocima pažnju će privući autorova analiza postepene transformacije predstava o Indiji od tradicionalnih do onih modernijih, više političkog karaktera – o Indiji koja se bori za kulturnu i političku emancipaciju. Ovde spada i fascinantan odeljak o Vivekanandinom putovanju vozom kroz Srbiju 1900. godine i njegovim, na prvi pogled, nimalo laskavim utiscima o našem narodu. Sve se to sustiće, ukršta i prepliće u Radulovićevoj studiji, tvoreći kompleksnu celinu koja nam ne dozvoljava da predstave o Indiji svedemo na pojedinačne i statične stereotipe.

Mozaička struktura knjige – zalaženje u različita polja, u različite izvore informacija i njihovo korelativno tumačenje – podrazumeva da je autor do mnogih zanemarenih ili nepoznatih informacija dolazio upravo u „sivim zonama” između naučnih oblasti, na njihovim slabo istraženim granicama. Ilustrativan je u tom smislu primer prvog školovanog srpskog indologa Pavla Jevtića: autor pomalo gorko konstatuje kako se „zainteresovani za indijsku filozofiju nisu bavili vladom u emigraciji [čiji je Jevtić bio predstavnik za štampu], dok su istoričari koji su se bavili emigracijom, opet, Jevtića videli kao sporednu činovničku figuru, ne kao indologa”.

Za filologe je od posebnog značaja poglavlje o razvoju studija sanskrta u srpskoj filologiji. Od takozvane orijentalne renesanse devetnaestog veka, koja je bila zlatni vek indologije u velikim evropskim zemljama, autor koncizno opisuje luk sve do našeg vremena. Iz njegovog prikaza vidimo kako su se indologija i proučavanje sanskrta kod nas razvijali krivudavo i s velikom mukom, pri čemu su neki od naših najvećih stručnjaka, poput Jevtića i Miroslava Markovića, završavali u emigraciji, gde su bili i najproduktivniji. Radulović posebnu pažnju posvećuje upravo Jevtiću, koji je ponikao u duhovnom krugu Dimitrija Mitrinovića. Na izvestan način, možda ne direktno, Jevtićeva idealizacija sanskrta i Veda, koja je svoje utemeljenje našla u Mitrinovićevim idejama o indoslovenskom mesijanizmu, svoje znatno kasnije nastavljache imaće u Radmilu Stojanoviću i njegovim učenicima, predstavnicima paraindologije i paralinvgistike. Tu se pak otvara i antropološki aspekt studija sanskrta, činjenica da su, bar jednim delom, te studije postale neraskidivo povezane sa duhovnim strujanjima nju ejdža i alternativnih religija: kao „prajezik” ili „nadjezik”, sanskrt je zamenio hebrejski, koji je još od antičkih vremena slovio kao *lingua Adamica* – jezik Boga, anđela i žitelja Rajskog vrta.

S druge strane, kada govori o Miroslavu Markoviću, autor ukazuje na znatno prizemnije probleme koji su morili naše indologe: to je, pre svega, opšta ravnodušnost akademске zajednice i izdavača, koji, eto, nisu bili zainteresovani za Markovićev nov, naučno potkovan, umetnički uobličen prevod *Bhagavadgite*, jednog od najvećih spomenika svetske književnosti. Uprkos tome, Radulović ističe da je kod nas bilo i još uvek ima entuzijasta koji se, i van formalnih okvira indologije i u granicama svojih mogućnosti i naučnih interesovanja, bave sanskrtom i indologijom. U takve entuzijaste svakako treba ubrojiti i samog Radulovića, čija monografija *Gde ruža i lotos cveta* pruža značajan podsticaj afirmaciji interdisciplinarnih studija indijske kulture, umetnosti i duhovnosti.